

BARDALIK YUSUF BUXOROLIK OXUNI KALON

Qilichev Rajab,

Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti, tarix fanlari nomzodi

Annotatsiya: Maqolada 1563-1644 yillarda yashab o'tgan faqif, tilshunos, tasavvufshunos alloma, shoir Muhammadjon Yusuf al-Qorabog'iy al-Muhammad Shoxiyning hayoti, uning Buxoro shahriga kelib qolishi sabablari, olib borgan ilmiy-pedagogik faoliyati, yaratgan ilmiy asarlari, Buxoro xonligining madaniy, ilmiy hayotida tutgan o'rni, ustozlari Mirzajon al-Sheroziy al-Bornaviy, Xalilulloh Badaxshoniy haqida turli manbalarda bildirilgan fikr-mulohazalar, Yusuf Qorabog'iyning so'nggi oromgohi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'lar: Tog'li Qorabog', Barda, Muhammadjon Yusuf al-Qorabog'iy al-Muhammad Shoxiy, Shirvon, Sheroz, Habibulloh Mirzajon al-Sheroziy al-Bornaviy, Samarqand, Buxoro, Xalilulloh Badaxshoniy, Kubroviya, tasavvuf, Hazrat Mavlono Yusuf Oxuni Kalon ziyoratgohi.

ЮСУФ ИЗ БАРДЫ ОХУНИ КАЛОН БУХАРЫ

Куличев Ражаб

Аннотация: В статье описывается жизнь учёного, лингвиста, мистика, поэта Мухаммаджона Юсуфа аль-Карабози аль-Мухаммад Шахи, жившего в 1563-1644 годах, причины его прибытия в город Бухару, его научная и педагогическая деятельность, его научные труды, его роль в культурной и научной жизни Бухарского ханства, мнения, высказанные в различных источниках его учителях Мирзаджане аш-Шерази аль-Борнави, Халилудде Бадахшани и месте последнего упокоения Юсуфа Карабози.

Ключевые слова: Нагорный Карабах, Барда, Мухаммаджон Юсуф аль-Карабози аль-Мухаммад Шахи, Ширван, Шираз, Хабибулла Мирзаджон аш-Шерази аль-Борнави, Самарканд, Бухара, Халилудде Бадахшани, Кубровия, суфизм, Хазрат Храм Маулань Юсуфа Охуни Калон.

YUSUF FROM BARDA OKHUNI KALON BUKHARA

Qilichev Rajab

Abstract: The article discusses the life of the scholar, linguist and poet Muhammadjon Yusuf al-Qarabog'iy al-Muhammad Shahi, who lived in 1563-1645, the reasons for his stay in the city of Bukhara, his scientific and pedagogical activities, his scientific works, the place he held in cultural and scientific life of Bukhara khanate, opinions expressed in various sources about his teachers Mirzajan al-Sherazi al-Bornawi, Khalilullah Badakhshani, and the last resting place of Yusuf Karabog'ii.

Keywords: Karabakh, Barda, Muhammadjon Yusuf al-Qarabog'ii al-Muhammad Shaxhi, Shirvan, Shiraz, Habibullah Mirzajon al-Sherazi al-Bornavi, Samarkand, Bukhara, Khalilullah Badakhshani, Kubroviya, Sufism, Hazrat Shrine of Maulana Yusuf Okhuni Kalon.

Buxoroda Hazrati Oxuni Qorabog'iy nomi bilan mashhur bo'lgan ushbu zotning asli ismi sharifi Muhammadjon Yusuf al-Qorabog'iy al-Muhammad Shoxiydir. Ulug' avliyo, tarbiyachi, hikmat va kalom ilmlari ustodi, faqif, tilshunos, tasavvufshunos alloma, shoir Mavlono Muhammadjon Yusuf al-Qorabog'iy al-Muhammad Shoxiy hozirgi Ozarbayjonning Tog'li Qorabog' hududidagi Barda shahri yaqinidagi kichik bir qishloqda 1563-yilda tug'ilgan. Yusufning otasi mashhur ilohiyot olimi edi. Farzandining o'qishini davom ettirish uchun 1579-yilda 16 yoshlik Yusufni Shirvonga olib boradi. Shirvondagi og'ir siyosiy vaziyat tufayli Yusuf Sherozga jo'naydi va atoqli olim Habibulloh Mirzajon al-Sheroziy al-Bornaviyga shogird bo'ladi. Yusuf undan hikmat (falsafa), kalom ilmini o'rgandi[1.]. XVI

asrning ikkinchi yarmida ustoz bilan Samarqandga kelib, Kubroviya tariqatining piri murshidi Hazrat Xalilulloh Badaxshoniyga murid bo'ladilar[2.B.290.]. Yusuf Samarqanddagi Juazaniya masjidi qoshidagi maktabda saboq beradi. So'ngra Badaxshoniy ijozati bilan Buxoroyi sharifga kelib, tolibi ilmlarga shariatu tariqat ilmidan saboq bergan. Yusuf Qorabog'iy haqlarida "Samaratul mashoyix", "Tuxfat az-zoirin" va boshqa manbalarda xabar berilgan. "Tuxfat az-zoirin"da yozilishicha, Imomqulixon hukmronligi davrida (1611-1642) Hazrat Mavlono Yusuf bilan o'sha asrning allomasi Hazrat Shayx Husayn ibn Mavlono Poyanda Soktaregiy oralarida ko'p bahsu-munozaralar bo'lib o'tgan ekan va oxirida bu ikki fozil zot bir-biri bilan do'st bo'lgan[3.B.257.]. Bu haqda "Tuxfat az-zoirin"da shunday bitilgan: "Tariqat yo'nalishi bo'yicha u birinchi bo'lib shayx Xalilulloh Badaxshoniy hazratlari, sirlarini muqaddas bo'lsin. Binobarin, barcha kamolot va ilmga ko'ra, Imomqulixon hazratlari bilan-qabri yorug' bo'lsin-shayx Husayn ibn Mavlono Poyanda Saktarig'iy hazratlari bilan-Alloh uning sirini muqaddas qiladi-katta munozaralar qildilar. Keyinchalik umrining oxirida olim va murid va muxlis bo'ldi"[6.B.49-50.]. Yusuf Qorabog'iy asarlarini o'rganish va tahlil qilish uning g'oyat keng ma'nodagi alloma va chuqur bilimli faylasuf ekanligini ko'rsatadi. U aniq fanlardan xabardor, tibbiyotni bilgan, boshqa ko'pgina fanlardan risolalar yozgan. F.Alekperli "Ozarbayjonda tibbiyot tarixi" nomli maqolasida Yusuf Qorabog'iyning iste'dodli shifokor bo'lganligini ta'kidlab, Ibn Sinoning "Tib ilmi kanoni"ning izohi va talqini" asarini yozgan deydi[8.].

Olimning asarlarida mashhur mutafakkirlar va tabiatshunoslardan Arastu, Platon, Pifagor, Suqrot, Anaksagorlarning nomlarini tez-tez uchramiz. Sharq olimlaridan Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Baxmanyor, G'azzoliy, Tusiy, Taftazoniy kabilar qatorida as-Sullamiy, Ibn Ammuna, Abulhasan al-Koshiylarning ismlarini o'qiymiz. Olimning "Yeti jannat" nomi bilan ham mashhur "Risolai botiniyya" risolasida insondagi nafsoniy kuchlar, odamdagi ruhiy olam haqida hikoya qilingan. "Risolai hilvatiyya" asari arab tilida yozilgan bo'lib, olti qismdan iborat. Hilvatlar esa o'z navbatida "to'xtalish"larga bo'lingan. Bu asarda muallif borliq bilan bog'liq bo'lgan juda ko'p falsafiy muammolar haqida so'z yuritgan. Asar davomida o'zidan oldin yashab o'tgan mashhur allomalar bilan u yoki bu masala haqida munozaralar qilgan. "Fi tarifil ilm" asarida ilmning hikmati haqida fikr yuritgan. Qorabog'iyning "Risolai fi bayonil juz la yatajazza" asari olimlar o'rtasidagi falsafiy munozaralarni yoritishga bag'ishlangan. Qorabog'iyning "Mafatix" asarida esa diniy urf-odatlar, huquqiy qoidalar va ularni bajarish masalalari xususida bahs yuritilgan. Shuningdek, Qorabog'iy Davoniy, Kazviniy, Taftazoniy, Shahobiddin Suxravardiy kabi olimlarning asarlariga sharhlar yozgan, mantiq, arab tili, riyoziyot, lug'atshunoslik, diniy masalalarga oid qator risolalar ijod etgan. Qorabog'iy ilmiy faoliyatidan tashqari she'riyat bilan ham qiziqqan, uning nomi o'sha davr shoirlari orasida tez-tez yodga olib turiladi. Qorabog'iy asarlarining ko'pchiligi, aniqrog'i, 24 ta risolasining qulyozmasi O'zbekiston Respublikasi FAning Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondida saqlanadi[4.B.35.].

Ba'zi manbalarda XVI asrning ikkinchi yarmida ustoz bilan Buxoroga kelib, vatan tutgani aytiladi. Bu asarlarda olimning 1563-yili tug'ilib, 1647-yili Buxoro yaqinidagi Safidmun mavzeida dunyodan o'tgani, 1690-yili esa uning xoki Badaxshonda dafn etilgan ustoz Xalilulloh Badaxshoniy mozori yoniga ko'chirilganligi zikr qilinadi. Biroq, keyingi paytlarda qo'lga kiritilgan boshqa yozma manbalar ma'lumotlari va olib borilgan ilmiy izlanishlarimiz bu qarashlarning ayrimlarini rad etmoqda, ba'zilariga qo'shimchalar kiritmoqda. Yusuf Qorabog'iyning saboqdosh va yoshlikdagi do'sti Mutribiy Samarqandiy o'zining "Tazkirat ush-shuaro" (1605-y.) asaridan tashqari "Nusxayi zeboiy Jahongir" tazkirasida (1625-1628-yy.) ham mazkur olim va shoir haqida birmuncha to'laroq ma'lumotlar yozib qoldirilgan ekan. Mutribiyning "Tazkirat ush-shuaro"sida Yusuf Qorabog'iyning tarjimai holiga oid bergan ma'lumotlar mazmuni quyidagicha: "Mavlono Yusuf Qorabog'iy iroqiy she'rda o'z ismini taxallus qiladilar, olimlar ustoz "Mulloyi nav" ("yangicha qarashdagi olim") laqabi bilan

mashhur bo'lgan mavlono Mirzojon Sheroziyning shogirdlaridandir. Ushbu 1013-xijriyda (1604-1605) Samarqandda o'qitish ishlari bilan mashg'uldirlar. Ilmu hikmat va hay'at, riyoziyot fanlaridan davomli darslarga ko'plab shogirdlar yetishtirmoqdalar. Kubroviya tariqatida darveshlik yo'lini bosib o'tmoqdalar va ko'ngil xushligi uchun she'r ham yozib turadilar. Mullo Saburiy ul zotning manavi g'azallarini menga keltirib berdi..."[7.].

Mutribiyning birinchi tazkirasidagi Yusuf Qorabog'iyga tegishli ma'lumotlar ana shulardan iborat. "Nusxayi zeboiy Jahongir"da esa Mutribiy Yusuf Qorabog'iydan tashqari uning ustoz Mirzojon Sheroziy, Xalilulloh Badaxshoniy to'g'risida ham maxsus ma'lumotlar havola etadi: "Mirzojon Sheroziy zikri. Kamina Buxoroda mavlono Mirzojon Sheroziyning ommaviy darslarida qatnashganman. U kishi oliymaqom mavlonolardan bo'lib, ko'p fanlar bo'yicha kitob, risolalari bor, ayniqsa, ilohiya va kalomiya sohasidagi yaxshi asarlari o'quvchilar uchun foydalar koni bo'lgan qo'llanma, qayta-qayta murojaat etiladigan manbadir. 989-hijriy (1580) yili Buxoroga keldilar va fanlardan darslar berishga kirishdilar. Ulug' olim va hukmdorlar u kishining hurmatini bekami ko'st joyiga qo'yardilar. Ammo shu mashhurligi asnosida Buxorodagi Safidmun mavzeida o'z xonadoni va ko'plab muridlari bo'lgan taniqli shayx Xalilulloh Maydoniy Badaxshoniy Mirzojon Sheroziyni biroz takaburrligi uchun yoqtirmay, undan ko'ngillari ozor topdi. Mirzojon Sheroziy shu zotning duoi badi orqasida qattiq kasallanib, olamdan o'tdi va Buxorodagi Turki Jandiy qabristoniga dafn etildi"[7.]. Mutribiy Mirzojon Sheroziyning vafoti yilini aniq ko'rsatmaydi. Muhammad Maleho Bade Samarqandiyning "Muzakkir ul-asbob" tazkirasida Mirzojon Sheroziyning 996-hijriyda (1587) vafot etgani aytiladi. Bu sana ayrim manbalarda va olimlarimiz tadqiqotlarida 994-hijriy (1585) yil shaklida ham berilgan.

"Nusxayi zeboiy Jahongir"ning Yusuf Qorabog'iy haqidagi ma'lumotlari mazmuni esa quyidagicha: "Furu' va usul ilmlarini to'la o'zlashtirgan, ma'qul va manqul sohasini yuksak darajada egallagan mavlono Yusuf Qorabog'iyning chiroyli zikri. Olimlar olimi bo'lgan bu oxund mavlono Mirzojon Sheroziyning shogirdlaridandir. Ushbu kunlarda Buxoro shahrida ilm toliblarga darslar bermoqdalar. Hikmat ilmi va falsafa sohasida tengsiz hisoblanadilar. Mavlono Jaloliddin Davvoniyning "Sharhi aqoid" asariga yaxshi sharh bitganlar. Gohida she'r yozish bilan ham mashg'ul bo'ladilar. Turon hukmdori Imomqulixonning u kishiga zo'r e'tiqodi bor. Ushbu 1034-hijriy (1625) yili Safidmun mahallasida xonaqoh qildirganlar, yoz paytlari o'sha yerda o'zini qiyinchiliklar girdobiga tashlab, darveshona hayot kechirishi bilan birga dars o'qitish ishlari bilan ham shug'ullanadilar. Kubroviya sulukida muridlik nisbati esa shayx Husayn Xorazmiyga (vafoti 1551-yil-R.Q.) ulanadi. Kamina Hindiston sari safarga otlanganimda (1626-yil-R.Q.) bir paytlari "Talvih" darsini birgalikda o'zlashtirganimiz haqqi-hurmati uchun huzurlariga kirib o'tdim. Eski do'stlik ayyomlarimizni eslab, ko'p gapirdilar va gap orasida hozir she'r yozishni tashlaganini uqtirib o'tdilar. Oxundan yoshlari nechadaligini so'raganimda "Yetmish oltiga kirdim", dedilar. Hindistondan qaytgach, yana Oxund Qorabog'iy ziyoratiga bordim va o'tirishda o'z yoshlariga ishora qilingan ushbu bir baytni o'qib berdilar, unda 77 yoshga kirganligi aytilgan edi"[7.]. Bilamizki, Mutribiy Hindistondan 1627-yil yozida Buxoroga qaytgan. Demak, o'sha yili 77 yoshida bo'lgan faylasuf olim Ozarbayjonning Qorabog'ida 1550-yil dunyoga kelgan bo'ladi. Mutribiyning yuqorida Mirzojon Sheroziy haqidagi ma'lumotlarida aks etganiga ko'ra, Yusuf Qorabog'iy mazkur ustoz bilan Buxoroni 1580-yildan vatan tutgan.

Endi Yusuf Qorabog'iyning mangu oromgohi xususidagi fikrlarga kelsak, avvalambor bu o'rinda shayx Xalilulloh Badaxshoniy tarjimai holiga qaytish lozim bo'ladi. Xasanxo'ja Nisoriy (1512-1596) shayx Xalilulloh haqida "Muzakkiri ahbob"da shunday ma'lumot beradi: "Badaxshon viloyatidandir. Kubroviya silsilasi shayxi Husayn Xorazmiyning xizmatida shogird va murid bo'lgan Badaxshon hokimi temuriy Shoxrux Mirzo bin Ibrohim Mirzo bin Sulaymonshoh (vafoti 1588-yil) uning muridi bo'lgan...Mana, ancha yildirki shayx irshodlik yo'lida turib, toliblarni maqsad-matlubiga yetkazmoqdalar"[5.B.253-256.]. Nisoriy

Badaxshoniy bilan xat orqali mushoira qilganini aytsa-da, bu shayxning o'sha 1565-yilda qaerda yashayotganini aniq ko'rsatmaydi, ammo shayx nomini Buxoro shahridan tashqari yerlarda yashab, ijod qilayotgan shoirlar bobida keltiradi. "Nusxayi zeboiy Jahongir"dagi ma'lumotlar esa quyidagicha: "Shayx Xalilulloh Badaxshon viloyatining Maydon degan joyidan, shuning uchun Shayx Xalilulloh Maydoniy nisbati bilan taniilgan. Buxoroning Safidmun mahallasida xonaqohi bor edi... Hazrat shayx Xalilulloh 1002-hijriy (1593-94) yili vafot etdilar va Safidmunda dafn qilinganlar" (Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, Safidmun qabristoni hozirgi kunda Hazrat Abdulloxo'ja Sipadmuniy (Safedmo'y) (871-952) qabristoni nomi bilan yuritiladi va unda xonaqoh hozir ham mavjud-R.Q.).

Ba'zi bir tadqiqotchilar arab tilidagi "Ashhar ul-lug'ot" asariga asoslanib, Yusuf Qorabog'iy xoki 1102-hijriy (1690) yili Badaxshonga ko'chirilib, ustoz Xalilulloh Badaxshoniyning o'sha yerdagi mozori yoniga ko'milgan, deydilar. Biroq, mazkur yozma manba ma'lumoti bu ko'rinishda shubhali tuyuladi. Chunki, yuqorida ko'rganimizdek, Mutribiy yozishicha, shayx Xalilulloh Badaxshoniyning Safidmundagi qabri 1628-yilda, ya'ni vafotidan 35 yil so'ng ham o'z joyida bo'lgan. "Ashhar ul-lug'ot" ma'lumotining shubhali joyi shundaki, ushbu yerda, birinchidan, "shayx Xalilullohning xoki qachon Badaxshonga ko'chirilgan" va ikkinchidan "nega endi Yusuf Qorabog'iy xokini ham aynan Badaxshonga ko'chirish kerak bo'lgan" mazmunidagi savol paydo bo'ladi. Nazarimizda, bu yerda yozma manba muallifi qandaydir xatolikga yo'l qo'ygan. Hazrat Mavlono Yusuf Qorabog'iy qadimgi Buxoro shahridan ikki chaqirimli masofadagi Sepulon qishlog'ida yashaganlar va shu yerda 1645-yil vafot qiladilar.

Tadqiqotlarimiz shuni ko'rsatdiki, aslida Yusuf Qorabog'iy xoki Safidmundagi qabristonda emas, balki undan 500-600 metr uzoqlikdagi masofada joylashgan (hozirgi Buxoro tumani Losha qishlog'i yo'li bo'yida, bu 6-kichik nohiya hududi-R.Q.) xalq orasida Hazrat Mavlono Yusuf Oxuni Kalon ziyoratgohi nomi bilan mashhur makondadir. Ushbu mozariston ancha kichik bo'lib, undagi katta-kichik yettita qadimgi marmar toshli qablardan biri Hazrat Mavlono Yusuf, ikkinchisi o'g'illari Shayx Ya'qubning qablari sanaladi. Ayni shu kunlarda ham Mavlono Yusuf Qorabog'iy ziyoratgohi xalqimiz e'zozida bo'lib kelmoqda

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yusuf Qorabog'iy // Effektiv Tashabbuslar markazi analitika va xabarlar portali [http://manba:Aliev A. "Barda" gazetasi, 1991 yil, 2 noyabr. "Barda va bardalilar" \(Bibliografik ma'lumotlar kitobi, muallifi Xuraman Ismoilova\)-Baku, "Nargiz" nashriyoti, 2010,-448 sah.// azerbaysanli.org/az/page75 8.htm](http://manba:Aliev A.)

2. Ma'naviyat yulduzlari. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq nashriyoti, -T.: 1997.

3. Sadridin Salim Buxoriy. Buxoroning tabarruk ziyoratgohlari. -Buxoro.: Durdona, 2012.

4. Buyuk siymolar, allomalar (Markaziy Osiyolik mashhur mutafakkirlar, donishmandlar va adiblar). 3-kitob. Abdulla Qodiriy nomidagi xalq nashriyoti, -T.: 1997.

5. Hasanxoja Nisoriy. Muzakkiri ahbob. -T.: Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi yashriyoti, 1993.

6. Nosiriddin al-Hanafi al-Hasan al-Buxoriy. Tuxfat az-zoirin. -T.: Splendid Idea, 2021.

7. Ismoil Bekjon. Yusuf Qorabog'iy qachon tavallud topgan? // O'zbekiston adabiyoti va san'ati. -T.: 2004-yil, 3-soh.

8. Alekperli F. Ozarbayjon tibbiyot tarixi (miloddan avvalgi 4-ming yillik-19-asr oxiri). // <http://myazerbaijan.org/index.php?p=history/43> (kirish sanasi 05/05/2024).